

به نام خدا

دانشگاه تهران

عنوان: رابطه ایران و آمریکا بین سالهای ۱۳۳۲-۱۳۳۰ش

پایان نامه برای کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی / مطالعات ایران دانشگاه تهران

استاد راهنما: دکتر صادق زیبا کلام

استاد مشاور: دکتر ابراهیم متقی

استاد داور: دکتر نظری

نگارنده: داود افشاری

زمستان ۱۳۸۹

دزدیدن از یک نویسنده سرقت ادبی است،

اما اگر از چند نویسنده بدزدید نامش می شود پژوهش!

ویلسون میزور

چکیده

تاریخ معاصر ایران بین سالهای ۱۳۳۲-۱۳۳۰ش/ ۱۹۵۳-۱۹۵۱م به دلایل متعدد از اهمیت بسزایی برخوردار است. از جنبه های مهم دوره مزبور جنبش ملت ایران برای ملی ساختن نفت و واکنش دولت ایالات متحده آمریکا در قبال آن است. این پژوهش با تاکید بر منافع ملی آمریکا در صدد بررسی عواملی است که باعث تغییر رویکرد ایالات متحده آمریکا در قبال ملی کردن صنعت نفت و دولت دکتر مصدق گردید. برخلاف مشهور به نظر نمی رسد تنها هراس از قدرت روز افزون کمونیسم در ایران عامل اصلی تغییر سیاست آمریکا شده باشد، بلکه عامل اساسی در تغییر رویکرد آمریکا نسبت به دولت دکتر مصدق، موقعیت سوق الجیشی ایران و سهم شدن در منابع نفت بوده است. این پژوهش با توجه به موضوع مورد مطالعه که در حوزه تاریخ معاصر ایران قرار دارد بر روش تاریخی - اسنادی استوار است. از

آنجایی که تاثیر روابط این دوره بر مناسبات ایران و امریکا سایه افکننده است پرداختن به این مهم ضرورت و اهمیت خاصی را می طلبد.

واژگان کلیدی: ایران ، آمریکا ، روابط سیاسی ایران و آمریکا، ملی کردن صنعت نفت ، کودتای

۲۸ مرداد

فهرست منابع

صفحه	عنوان
	بخش اول: کلیات
۷.....	۱-۱- مقدمه
۱۱.....	۱-۲- بیان مسئله
۱۳.....	۱-۳- سوالات و فرضیات پژوهش
۱۴.....	۱-۴- فرضیات تحقیق
۱۶.....	۱-۵- ضرورت ها و اهداف تحقیق
۱۷.....	۱-۶- روش تحقیق
۱۸.....	۱-۷- شیوه گردآوری اطلاعات
۱۸.....	۱-۸- پیشینه موضوع
۱۹.....	۱-۹- معرفی منابع پژوهش

بخش دوم: کلیاتی در مورد روابط بین الملل؛ تعاریف مفاهیم، راهبردهای سیاست

خارجی ایران و آمریکا

فصل اول: تعریف مفاهیم

- ۲۸-۱-۱-۲- روابط بین الملل و سیاست خارجی ۲۸
- ۲۹-۱-۲- اصول و مبانی سیاست خارجی ۲۹
- #### فصل دوم: راهبردهای سیاست خارجی ایران و آمریکا
- ۳۲-۱-۲-۲- خط مشی و راهبردهای سیاست خارجی ایران ۳۲
- ۳۴-۲-۲-۲- راهبردهای سیاست خارجی آمریکا ۳۴
- ۳۴-۱- دکترین مونرو ۳۴
- ۳۷-۲- سیاست درهای باز، به سوی هژمونی آمریکا ۳۷
- ۳۹-۳- رشد اقتصاد داخلی و توسعه طلبی خارجی ۳۹
- ۴۱-۴- تبدیل شدن آمریکا به قدرت جهانی ۴۱
- ۴۳-۵- رقابت های امپریالیستی ۴۳
- ۴۴-۶- جنگ جهانی اول و تبدیل شدن آمریکا به بزرگترین قدرت اقتصادی جهان ۴۴
- ۴۶-۷- انزوگرایی یا توسعه طلبی ۴۶
- ۴۸-۸- بحران بزرگ ۳۳-۱۹۲۹ و مهار آن ۴۸
- ۵۱-۹- انزوگرایان در برابر بین الملل گرایان ۵۱
- ۵۳-۱۰- جمگ جهانی دوم و بیدار شدن غول خفته آمریکا ۵۳
- ۵۴-۱۱- در انداختن طر دنیای پس از جنگ ۵۴
- ۵۶-۱۲- جنگ سرد: تلاش آمریکا برای کسب رهبری جهان ۵۶
- ۵۹-۱۳- علاقه مندی آمریکا به نفت خاورمیانه ۵۹
- ۶۰-۱۴- رقابت آمریکا و انگلیس بر سر نفت خاورمیانه ۶۰
- ۶۴-۱۵- جنگ جهانی دوم و درک اهمیت استراتژیک نفت ۶۴
- ۶۵-۱۶- تلاش آمریکا برای تدوین یک سیاست نفتی ۶۵

بخش سوم: پیشینه روابط سیاسی ایران و آمریکا: از آغاز تا ملی کردن صنعت نفت

فصل اول: نگاهی گذرا بر سیاست های آمریکا در ایران از شروع روابط سیاسی تا جنگ جهانی دوم

- ۶۹-۱-۱-۳- اندیشه نیروی سوم نزد سیاستمداران ایرانی ۶۹
- ۷۱-۲-۱-۳- فعالیت میسیونرهای مذهبی در ایران ۷۱

- ۳-۱-۳- آغاز روابط رسمی بین ایران و آمریکا ۷۳
- ۳-۱-۴- موضع آمریکا در قبال جنبش مشروطه خواهی ۷۹
- ۳-۱-۵- همکاری مالی و اقتصادی مورگان شوستر ۸۲
- ۳-۱-۶- روابط دو کشور از جنگ جهانی اول ۸۷
- ۳-۱-۷- قرارداد ۱۹۱۹ و عکس العمل ایالات متحده آمریکا ۹۰
- ۳-۱-۸- اعزام هیئت آرتور میلیسپو به ایران ۹۶

فصل دوم: جنگ جهانی دوم: ضور فعالانه آمریکا در صحنه سیاست ایران

- ۳-۲-۱- شکل گیری منافع فزاینده آمریکا در ایران ۱۰۰
- ۳-۲-۲- جایگاه نفت ایران در سیاست خارجی آمریکا در دهه ۱۳۲۰ ش ۱۳۲
- ۳-۲-۳- سیاست آمریکا در قبال ایران در سالهای اولیه جنگ سرد ۱۱۹

بخش چهارم: آمریکا و دولت دکتر مصدق؛ دوره اول نخست وزیری دکتر مصدق

فصل اول: آمریکا و نهضت ملی گرایی در ایران

- ۴-۱-۱- دیدگاه مثبت ایرانیان به سیاست های آمریکا در آغاز جنبش ملی ۱۲۷
- ۴-۱-۲- دیدگاه دولت آمریکا در قبال نهضت ملی کردن صنعت نفت ۱۲۹
- ۴-۱-۳- نظر آمریکایی ها درباره لزوم هماهنگی سیاست لندن- واشنگتن در خصوص نفت ۱۳۸
- ۴-۱-۴- مخالفت سر سخنانه شرکت های نفت آمریکایی با ملی شدن نفت ایران ۱۴۱
- ۴-۱-۵- برنامه ریزی دقیق آمریکایی ها برای جبران قطع احتمالی صدور نفت ایران به غرب ۱۴۲
- ۴-۱-۶- دیدگاه دولت آمریکا درباره زمامداری دکتر مصدق ۱۴۵

فصل دوم: میانجیگری آمریکا در مناقشه نفتی ایران و انگلیس

- ۴-۲-۱- مکاتبات سیاسی هری ترومن و دکتر مصدق ۱۵۱
- ۴-۲-۲- آمریکا و اعزام اورل هریمن به ایران ۱۵۷

فصل سوم: دیدگاه حزبی توده نسبت به نهضت ملی نفت و دولت آمریکا

- ۴-۳-۱- حزب توده و نهضت ملی کردن نفت ۱۶۵
- ۴-۳-۲- واکنش حزب توده به اعزام اورل هریمن به ایران ۱۷۳
- ۴-۳-۳- واکنش حزب توده در خصوص سفر دکتر مصدق به آمریکا ۱۷۶

فصل چهارم: سفر دکتر مصدق به آمریکا در پاییز ۱۳۳۰ ش

- ۴-۴-۱- حضور دکتر مصدق در شورای امنیت سازمان ملل ۱۷۸
- ۴-۴-۲- گفتگوهای دکتر مصدق با زمامداران آمریکا ۱۸۵
- ۴-۴-۳- پیشنهاد بین المللی توسعه و ترمیم ۱۹۶

فصل پنجم: نقش آمریکا در وقایع ۳۰ تیر ۱۳۳۱ش/۲۱ ژوئیه ۱۹۵۲م

- ۴-۵-۱- آمریکا و زمینه چینی برای برکناری دکتر مصدق ۲۰۴
۴-۵-۲- عکس العمل حزب توده در خصوص وقایع تیر ماه ۲۱۶

بخش پنجم: آمریکا و دولت دکتر مصدق: دوره دوم نخست وزیری دکتر مصدق

فصل اول: چرخش سیاست آمریکا در قبال ایران

- ۵-۱-۱- نخست وزیری مجدد دکتر مصدق ۲۲۱
۵-۱-۲- پیشنهاد مشترک آمریکا و انگلیس به ایران ۲۲۲
۵-۱-۳- واکنش آمریکا به قطع روابط سیاسی ایران و انگلیس ۲۳۲
۵-۱-۴- سیاست دولت دموکرات ترومن در قبال دکتر مصدق ۲۴۴

فصل دوم: دولت جمهوری خواه آیزنهاور: همسویی با انگلیس

- ۵-۲-۱- حکوت آیزنهاور و دولت دکتر مصدق ۲۵۰
۵-۲-۲- جنجال بر سر تمدید اختیارات ویژه دکتر مصدق ۲۵۶
۵-۲-۳- طرح مشترک آیزنهاور- چرچیل ۲۵۸

فصل سوم: نقش ایالات متحده در سرنگونی دکتر مصدق

- ۵-۳-۱- برنامه مشترک آمریکا و انگلیس برای براندازی مصدق ۲۶۶
۵-۳-۲- توطئه نهم اسفند و نقش آمریکا در آن ۲۷۰
۵-۳-۳- زمینه سازی آمریکا برای اجرای عملیات تی.پی.آزاکس ۲۷۹
۵-۳-۴- رفراندوم انحلال مجلس شورای ملی بهره برداری مخالفان از آن ۲۸۲
۵-۳-۵- آمریکا و سرنگونی دکتر مصدق: کمونیسم یا نفت ۲۹۱

فهرست منابع و مآخذ ۳۲۳

فصل اول: کلیات پژوهش

1-1- مقدمه

نهضت ملی شدن صنعت نفت و نخست‌وزیری دکتر مصدق، که از رویدادهای مهم و برجسته تاریخ معاصر ایران به شمار می‌روند، تبدیل به یکی از وقایع مهم پس از جنگ جهانی دوم گردید و ایران را یکی از کانون‌های منازعه‌ی سیاسی دو ابرقدرت شرق و غرب تبدیل نمود. البته شناخت روند چگونگی حضور آمریکا در ایران خود موضوعی دیگر را می‌طلبد که البته در این پژوهش در فصلی جداگانه به آن اشاره شده است. ایالات متحده آمریکا در فاصله سالهای ۱۲۰۹-۱۳۲۰ش به طور رسمی ولی در سطح نازل با ایران ارتباط داشت. این کشور بر اساس استراتژی مونروئه مبنی از پرهیز از دخالت در امور سایر کشورها، با اتخاذ دیپلماسی مناسب و اجتناب از تقابل با سایر دولت‌ها از دخالت مستقیم در مسائل ایران دوری جست. این ارتباط تا شروع جنگ جهانی دوم در حد انعقاد قراردادهای کم‌ارزش و مبادله سفرای دو کشور برقرار بود. تلقی مردم ایران در این دوره نسبت به آمریکا مثبت و خیرخواهانه بود. با شروع

جنگ جهانی دوم و تغییر در معاملات بین المللی، آمریکا نقش اصلی را در پیروزی متفقین ایفا کرد و به قدرت برتر جهان تبدیل گردید. اهمیت ژئواستراتژیک ایران باعث شد که آمریکا حمایت از ایران را یک مسئله حیاتی و مرتبط با امنیت ملی خود اعلام کند و ایران از کمک هت فنی اصل ۴ ترومن برخوردار شده و با حمایت های بین المللی و اتخاذ مواضع قاطع توانست نیروهای شوروی را وادار به ترک ایران نماید. سپس با انعقاد قراردادهای نظامی در پی گسترش نفوذ خود در ایران بر آمد. پس از آن در طی دو سال نخست وزیری مصدق شاهد تلاشهای میانجیگرانه رسمی و غیررسمی آمریکا و تحرکات پیچیده دیپلماتیک و رقابت ایران و انگلیس در جلب نظر ایالات متحده برای مشارکت با خود و تقابل با دیگری هستیم. در این مدت طرح ها و راه حل های متعدد و مختلفی برای حل مناقشه نفت از سوی آمریکا ارائه می شود که هیچکدام مورد قبول دکتر مصدق قرار نگرفت.

دکتر مصدق در سال ۱۳۳۰ ه.ش، پس از ملی شدن صنایع نفت ایران و تشکیل دولت، مامور اجرای لایحه ملی شدن نفت شد. در این هنگام، انگلستان دست به چند اقدام هم زمان زد که از جمله ی آنها به وساطت طلبیدن دولت امریکا بین دو کشور بود. سفیر امریکا در تهران ضمن پذیرفتن چنین نقشی دکتر مصدق و سفیر انگلیس را به مذاکره دعوت کرده تا زمینه ی سازش را فراهم کند. دکتر مصدق مذاکره با میانجیگری آمریکا را با این شرط پذیرفت که مامور مذاکره از سوی شرکت نفت انگلیس باشد نه نماینده ی دولت انگلستان. (مدنی، ج ۱، ص ۲۱۱) پس از این که هیات مختلط ایرانی برای خلع ید از شرکت ایران و انگلیس مشغول کار شد، کارشناسان انگلیسی دسته جمعی استعفا داده، از همکاری با هیات مزبور خودداری کردند. در این زمان دولت ایران سعی کرد از کشورهای بی طرف مانند هلند، سوئد، بلژیک و بویژه امریکا کارشناس نفت استخدام کند، اما آمریکا از یکسو از اعزام کارشناس به ایران خودداری کرده و از طرف دیگر، دولت انگلستان را از به کارگیری نیروی نظامی در ایران بر حذر داشت و بر مذاکره بین دو کشور تاکید نمود و از این طریق می خواست با ورود در مذاکرات در آینده سهمی از نفت ایران داشته باشد. (مدنی، ج ۱، ص ۲۱۳)

بعد از رای تأییدی دادگاه بین‌المللی لاهه^۱ و امتناع ایران از اجرای آن، انگلستان یک بار دیگر در بن بست قرار گرفته و دست به دامن آمریکا شد و هاریمن از سوی دولت آمریکا به منظور وساطت بین ایران و انگلیس عازم تهران شد و دکتر مصدق نیز از اعزام او برای مشاوره و میانجیگری بین دو کشور استقبال کرد. وی در مدت اقامت خود در ایران با یک هیات از کارشناسان نفت ایران دیدار کرده و به فرمولی برای مذاکره با انگلستان دست یافت. پس از برگشت او به لندن، دولت انگلستان ضمن قبول مشروط اصل ملی شدن نفت ایران، هیاتی را به ریاست استوکس به ایران فرستاد. وی ضمن مذاکره با یک هیات هفت نفره ایرانی و ملاقات با آیت‌الله کاشانی سرانجام طرح هشت ماده‌ای را به هیات ایرانی ارائه داده و آنها این طرح را با لایحه‌ی ملی شدن نفت مغایر دانستند و بدین ترتیب وساطت هاریمن و ماموریت استوکس هردو با شکست روبرو شد. (بیل، ۲۰۲) دکتر مصدق در پانزدهم مهر ۱۳۳۰ ه.ش، برای شرکت در جلسه‌ی شورای امنیت راهی آمریکا شد و پس از پایان کار شورا به مدت یک ماه در آمریکا اقامت گزید و با رئیس‌جمهور و سایر مقامهای آمریکایی ملاقات و گفتگو کرد و سعی نمود کمک آنها را از نظر مادی برای خروج از بحران اقتصادی ایران جلب کند یا این که وساطت در مذاکره با انگلستان را به عهده بگیرد. دولت آمریکا وساطت بانک بین‌المللی عمران و توسعه را پیشنهاد کرد که مورد موافقت مصدق قرار گرفت و رفت و آمدهایی از سوی مسوولین و کارشناسان بانک به لندن و تهران صورت گرفت که سرانجام پیشنهادهای بانک مورد موافقت ایران و بویژه دکتر مصدق قرار نگرفت، زیرا در صورت پذیرفته شدن پیشنهادهای بانک، ایران حق نداشت بطور مستقیم وارد بازار شود و نفت خود را بفروشد و این نیز مغایر با اصل ملی شدن نفت بود. بدین ترتیب وساطت آخر آمریکا بین ایران و انگلیس به نتیجه‌ی نرسید و به شکست انجامید. (مدنی، ج ۱، ص ۲۲۰-۲۲۵). پس از بروز اختلاف بین رهبران نهضت ملی شدن نفت ایران و به قدرت رسیدن جمهوری خواهان در ایالات متحده، آمریکا و انگلیس که در این زمان برای سرنگونی دولت ملی دکتر مصدق و غارت دوباره‌ی نفت ایران به تفاهم رسیده

^۱ دادگاه بین‌المللی لاهه به شکایتی می‌تواند رسیدگی کند که هر دو دولت به صلاحیت آن رضایت داده باشند و اگر یکی از دولتها صلاحیت دادگاه را در رسیدگی به مسأله ارجاع داده شده، قبول نداشته باشد، دادگاه قبل از رسیدگی به صلاحیت خود می‌تواند به آن مسأله رأی موقتی بدهد که به آن رأی تأییدی می‌گویند.

بودند، فعالیتهای خود را در داخل و خارج ایران آغاز کردند. مصدق که در زمان نخست وزیری خود، میدان را برای فعالیتهای بیشتر (حزب توده) باز گذاشته بود، بهانه‌ی لازم دیگری به دست امریکا و انگلیس داد تا آنها هرچه زودتر طرح کودتا را آماده کنند (مکی، ۴۳۰). در این زمان، سازمانهای جاسوسی انگلیس و امریکا مشغول کار شده و به وسیله‌ی ایادی و مزدوران داخلی خود، بویژه سرلشکر فضل‌الله زاهدی کودتایی را برای سرنگونی مصدق تدارک دیدند و سرانجام توانستند در تاریخ ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ه.ش دولت دکتر مصدق را سرنگون کنند. (روبین، ۱۳۶۳، ۸۷) کرومیت روزولت از جاسوسان برجسته‌ی سیا که از سوی این سازمان رهبری کودتا را در ایران به عهده داشت، به نقش امریکا در کودتای ۲۸ مرداد اعتراف کرده و می‌گوید:

... مبلغ یک میلیون دلار آمریکایی برای هزینه‌ی بلوا و آشوب و اغتشاش در اختیار داشته، ولی فقط ۷۵ هزار دلار آن را خرج کرده است و آیزنهاور (رییس جمهور امریکا) از چگونگی عملیات مربوط به کودتا از آغاز تا پایان آگاه بوده و دستور اجرای کودتا به وسیله (دالس) وزیر خارجه‌ی امریکا به برادرش (آلن دالس) رییس سابق سیا و هم‌چنین (والتر میدل اسمیت) معاون وزارت خارجه صادر شد. (مدنی، ج ۱، ص ۲۸۶). پس از کودتا، دولت زاهدی که از طرف امریکا و انگلیس حمایت می‌شد، به قدرت رسید. شاه که قبل از کودتا ایران را ترک کرده بود، به ایران بازگشت و مدت ۲۵ سال دیگر در ایران حکومت کرد. هدف از کودتای امریکایی - انگلیسی زاهدی، تحکیم سیاسی رژیم شاه و سرکوب گروهها، حل مسایل اقتصادی و در راس آن موضوع نفت، تغییر محور سیاست خارجی ایران، اسلام زدایی و مبارزه با گروههای مذهبی و سرانجام تغییر در ساختار اقتصادی کشور بود که یکی پس از دیگری در برنامه دولتهای بعد از کودتا قرار گرفته و به انجام رسید. دولت زاهدی در مدت کوتاه زمامداری خود، مخالفین را به شدت سرکوب کرده، رابطه با انگلیس را که در زمان مصدق و نهضت ملی شدن نفت قطع شده بود، دوباره برقرار کرد (منصوری، ص ۴۲-۴۵). پیروزی کودتای ۲۸ مرداد موجب جایگزینی ایالات متحده امریکا به جای بریتانیا در صحنه سیاسی ایران شد. امریکا با تشکیل کنسرسیوم نفت با

انگلستان شریک شد. واشنگتن پرداخت وام ۴۵ میلیون دلاری به ایران را تصویب کرد و ریچارد نیکسون معاون رئیس جمهور ایالات متحده آمریکا از تهران دیدار کرد. این سفر با سفر محمد رضا شاه از واشنگتن جواب داده شد. کودتای ۲۸ مرداد تأثیر مهمی بر روابط ایران و آمریکا گذاشت که هنوز آثار آن در روابط دو کشور محسوس است. در ۱۸ مارس سال ۲۰۰۰ میلادی مادلین آلبرایت وزیر امور خارجه آمریکا در سخنرانی خود گفت:

«در سال ۱۹۵۳ آمریکا نقش موثری در ترتیب دادن براندازی نخست‌وزیر محبوب ایران محمد مصدق داشت. دولت آیزنهاور معتقد بود که اقداماتش به دلایل استراتژیک موجه‌اند ولی آن کودتا آشکارا باعث پس‌رفت سیر تکامل سیاسی ایران شد و تعجیبی ندارد که هنوز بسیاری از ایرانیان از این دخالت آمریکا در امور داخلی آنان ناراحت‌اند.» از این رو طراحان سیاست خارجی آمریکا با مشاهده ناکامی خود در حل این قضیه، با توصیه‌ها و ارشادات انگلیسی‌ها به این نتیجه رسیدند که بهترین راه حل براندازی حکومت دکتر مصدق می‌باشد که سرانجام این تصمیم در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به بار نشست و حکومت دکتر مصدق توسط دولت آمریکا و انگلیس ساقط گردید.

1-2- بیان مسئله

درمورد رابطه ایران و آمریکا در دوره مصدق در ذیل وقایع سیاسی این دوره، نوشته‌ها و تحقیقات قابل توجهی منتشر شده است، اما از آنجا که اسناد سازمان سیا و وزارت خارجه آمریکا چند سال پیش چاپ و ترجمه شده است و نیز با توجه به تحقیقات جدید درباره سیاست خارجه آمریکا در دوره مورد بحث، ضرورت انجام پژوهش جدید در این زمینه لازم به نظر می‌رسد. نهضت ملی شدن صنعت نفت و نخست‌وزیری دکتر مصدق، از رویدادهای مهم و برجسته تاریخ معاصر ایران به شمار می‌رود. در مطالعات متعددی که در مورد این موضوع صورت گرفته است نظریات بسیار زیاد و گاه متضادی مطرح

شده است که بحث در خصوص این دوره را مشکل می سازد. عده ای مصدق را عامل استعمار می دانند که خود بصورت پنهانی کودتای ۲۸ مرداد را رقم زد تا با دستاورد پاک از صحنه خارج شود. عده ای سقوط مصدق را در اثر عدم همراهی وی با کاشانی و یا مذهب‌یون می دانند. برخی نیز بر عکس روحانیت را عامل سقوط مصدق می دانند. برخی بر عوامل داخلی به طور مثال تصمیمات اشتباه شخص مصدق تاکید دارند و در برخی منابع بر عوامل خارجی مانند تاثیر کمونیسم و یا حزب توده و یا بر تقابل آمریکا و شوروی و همراهی بی چون و چرای آمریکا با انگلیس در اکثر زمینه ها تاکید فراوانی شده است. . به طوری که یک عده تصور کرده اند که به راستی اقدام آمریکا برای سقوط مصدق ناشی از ترس آنها از قدرت گرفتن حزب توده بوده است. اما این تحلیل چنین نظری ارایه نمی کند. در مقابل این دیدگاه نظر دیگری وجود دارد. بر طبق این نظردستگاه های جاسوسی آمریکا و انگلیس به عمد سعی می کردند تا خطر حزب توده را بزرگ جلوه دهند و بدینوسیله توده مردم مذهبی و روحانیون را از ادامه حکومت مصدق بهراسانند و مهمتر از آن اقدام مداخله جویانه خود در ایران توجیه نمایند. ریچارد کاتم در این مورد می گوید: برادران رشیدیان فرصت را غنیمت جستند و مردمی را که در قیضه اختیار ما (امریکاییها) بودند به خیابانها فرستادند تا چنان عمل کنند که گویی توده ای ها هستند. آنها چنان عمل کردند که گویی توده ای هایی هستند که پیکره ها و مساجد را سنگباران کنند. (لیننگ . همان . ص ۶۱-۶۲) همچنین جیمز بیل ضمن بر شمردن سابقه فعالیت سازمانهای اطلاعاتی آمریکا در ایران از اواخر دهه ۱۹۴۰ می نویسد: جعل نامه ها و کتابهایی از قول شخصیت های درجه اول توده ای ، استفاده از روزنامه های ایرانی به منظور بی اعتبار ساختن برنامه های سیاسی حزب توده ، پرداخت مستقیم پول به سیاستمدارانی ایرانی مخالف با جنبش کمونیستی از جمله روشهایی بود که به کار می بستند. بنابراین به نظر اینجانب، بر اساس اسناد، نگرانی از تهدید کمونیسم بیشتر بهانه و ترفندی سیاسی بود و از سوی دیگر دستیابی به منابع نفتی نقش عمده ای در تصمیمات دولت آمریکا بازی می کرد. در واقع آمریکا با بزرگنمایی تهدید کمونیسم، راه را برای دخالت و گسترش حوزه نفوذ خود در خاورمیانه و ایران باز کرد. از طرفی سالها بود که در

این منطقه انگلیس نفوذ بسیار زیادی داشت و در نتیجه تلاش آمریکا برای ورود به این عرصه، هر بار با ممانعت انگلیس روبرو می گردید. این منطقه شاهد اصطکاک منافع این دو قدرت بود و دیر زمانی بود که رقابت پنهان آمریکا و انگلیس در عرصه بین المللی آغاز شده بود. وانگهی در مورد همراهی آمریکا با انگلستان در قضیه ملی شدن نفت نیز این گونه نبود که آمریکا بدون در نظر گرفتن منافع خود وارد عمل شود. در واقع پس از قطع امید از دکتر مصدق و سپس کسب امتیاز از انگلیسی ها بود که آمریکا با نظر بر اندازی مصدق موافقت کردند. پرزیدنت آیزنهاور در خاطراتش تایید می کند که: هدف ایالات متحده در ایران آن بود که کمپانی ها و موسسات آمریکایی را در یک کنسرسیوم نفتی بین المللی وارد سازد و این عملاً همان نتیجه ای بود که با سقوط مصدق به دست آمد. (تفضلی، ۱۳۵۸: ۴۷۷). آنچه که برای آمریکا در این برهه زمانی بیش از هر موضوع دیگری با اهمیت می نماید شکستن انحصار تاریخی انگلستان و شریک شدن در منابع غنی نفت به بهانه تهدید کمونیسم بود. با سقوط دولت مصدق مشاهده شد که منافع بین آمریکا و انگلیس تقسیم گردید و شکارگاه اختصاصی انگلیسی ها آرام آرام از دست آنها خارج شد و آمریکا آن را تصاحب کرد. (مهدوی، ۱۳۸۶، ص ۱۶۳) آنچه در این پژوهش مهم می نماید تاکید بر منافع ایالات متحده آمریکا در همراهی با سایر عوامل می باشد. هدف این پژوهش، دفاع یا جانبداری از یک شخصیت یا جریان سیاسی و حتی یکی از دو کشور نیست بلکه هدف توضیح و تحلیل مستندی از این دوره از تاریخ ایران بخصوص با توجه به اسناد جدید است. در این جهت کوشش بعمل آمده تا به داده های دقیق و موثق تاریخی استناد شود و از پیش فرض ها و شعارزدگی پرهیز شود. در این تحقیق بر عوامل اصلی و تاثیرگذار بر روابط ایران و آمریکا تاکید شده است و عوامل فرعی مورد بررسی قرار نگرفته است. باید گفت که گوناگونی و حتی اختلاف در تحلیل ها و حتی روایت های مختلف کار نتیجه گیری را با مشکل روبرو ساخت اما با اتکا به اسناد و روایت های موثق این مشکل رفع گردید. بالاین همه، بر این نکته تاکید می کنم که هیچ پژوهش و تحقیقی به منزله ی حرف آخر درباره ی یک

موضوع نیست بلکه ممکن است در پرتو اسناد و پژوهش های جدید، داده های پیشین اعتبار خود را از دست بدهد.

1-3- سوالات و فرضیات پژوهش

الف) سوال اصلی

چه عاملی باعث تغییر رویکرد دولت ایالات متحده امریکا در قبال قانون ملی کردن صنعت نفت و دولت دکتر مصدق گردید؟

ب) سوالات فرعی

- ۱- خطر کمونیست چه تاثیری در تغییر رفتار امریکا نسبت به مصدق داشت؟
- ۲- آیا تغییر دولت انگلیس و امریکا و آمدن چرچیل و آیزنهاور تاثیری در سقوط مصدق داشتند؟
- ۳- شاه-دربار و گروه های داخلی در اتحاد با امریکا تاثیری در تغییر سیاست امریکا نسبت به مصدق تاثیر گذار بود؟
- ۴- منافع امریکا در منطقه و تامین نشدن آن از عوامل شرکت در براندازی دولت مصدق بود؟
- ۵- سرسختی دکتر مصدق بر سر مسئله نفت و شخصیت آشتی ناپذیر وی می تواند عاملی در حرکت به سمت براندازی مصدق توسط امریکا باشد؟

۱-۴- فرضیات تحقیق

الف) فرضیه اصلی

برخلاف مشهور بنظر نمی‌رسد که تنها هراس از قدرت روزافزون کمونیسم در ایران باعث تغییر سیاست آمریکا شده باشد، بلکه عامل اصلی تغییر سیاست و تلاش برای سقوط دولت دکتر مصدق از جانب آمریکا، سهم شدن در منابع نفت ایران بوده است.

ب) فرضیات فرعی

۱) آنچه تا کنون در مورد ابتدای این دوره رایج بوده، حمایت آمریکا از ملی کردن صنعت نفت بود. اما بر اساس مطالعات صورت گرفته به نظر نمی‌رسد حمایتی در بین بوده باشد زیرا: ۱. انتقاد از شرکت نفت توسط مقامات آمریکایی به معنی طرفداری از ملی کردن صنعت نفت نمی‌باشد ۲. سیاست بی طرفی دکتر مصدق هنوز برای آمریکا در این دوره روشن نشده بود ۳. تاکید آمریکایی‌ها بیشتر بر روی اجرای قراردادهای تصنیف عواید (۵۰-۵۰) بود نه ملی کردن به معنای واقعی آن ۴. ترس آنها از شیوع این نهضت مانع از طرفداری آنها از ملی کردن صنعت نفت بوده است ۵. بر اساس اسناد موجود در رابطه با ملاقات مقامات آمریکایی با شاه و یا مقامات انگلیس، هیچگاه از مصدق طرفداری به عمل نیامده است.

۲) میانجی‌گری آنها بین ایران و انگلیس، به این علت بود که آنها جریان را در دست داشته باشند و از موقعیت‌های پیش آمده نهایت استفاده را ببرند. آنچه که در پس این میانجی‌گری نهفته بود کمتر ترس از کمونیسم بلکه نفوذ در منابع نفت ایران بود. این میانجی‌گری‌ها را بایست به بازی ماهرانه تعبیر کنیم. آنها پس از گرفتن امتیاز از انگلستان بود که با نظر براندازی مصدق به طور کامل موافقت کردند. در این راه از حربه وام‌ها و ارباب انگلیسی‌ها از اعطای آن به مصدق استفاده کردند.

۳) طبق اسناد، از همان ابتدا، براندازی مصدق در ذهن مقامات آمریکایی وجود داشته است اما به صورت کودتا، بلکه به شکلی که در جریانات ۲۵-۳۰ تیر اتفاق افتاد. با قدرت گیری بیشتر مصدق بعد از ۳۰ تیر بود که آنها آرام آرام با نظر براندازی مصدق بوسیله کودتا موافقت کردند. آنها بطور هم زمان هر دو راه حل کودتا و مذاکره را پیش می بردند.

۴) تهدید کمونیسم بهانه ای بود برای نفوذ در منابع نفتی. اسناد سازمان سیا و وزارت خارجه آمریکا به وضوح نشان می دهد که آنها حزب توده را فاقد توانایی برای به دست گیری قدرت در ایران می دانستند. در واقع سیاست آنها، بزرگنمایی تهدید کمونیسم برای پوشش دادن هدف اصلی، یعنی تسلط بر منابع نفتی بوده است.

۵) در این دوره به وضوح شاهد استقلال در سیاست خارجی آمریکا با هدف پی گیری منافع کشورش هستیم. مخالفت گاه و بی گاه آنها با انگلیس (یکی به نعل یکی به میخ زدن) به خوبی گویای این امر است.

۱-۵- ضرورت ها و اهداف تحقیق

از آنجا که در خصوص این دوره نظرات بسیار زیادی وجود دارد، بررسی اسنادی و دقیق این دوره دورنمای روشن تری را برای تحلیل در اختیار نسل کنونی قرار می دهد. در واقع با خواندن کتب و مقالات این دوره در رابطه با موضوع به راحتی می توان پی به اغراض و منافع سیاسی در پشت این گونه نظرات برد. اما آنچه که نگارنده این متن در تلاش دارد دور بودن از این گونه مباحث و احساسات می باشد. از طرفی با توجه به اینکه مناسبات با آمریکا یکی از مسائل مهم سیاست خارجی کنونی ایران می باشد تحلیل علمی تاریخ این مناسبات دورنمای روشن تری از این جریان را در اختیار سیاستمداران قرار می دهد. همیشه و در همه حال توجه به تجربات تاریخی کشورمان باعث راهگشایی و تصمیمات

عقلانی و بهتری خواهد شد. با تاکید بر این نکته که دوران مصدق شاید تنها و شایسته ترین تجربه ایست برای حرکت به سمت حکومتی دموکراتیک در ایران. سنگینی این بار مصدق را حتی در دوران سقوط دولتش کمر خم نکرد. در سیاست خارجی اولین دولتی بود که طرح سیاست عدم تعهد و موازنه منفی را به جهان آن روز در انداخت. تجربه ایست که ضرورت همراهی سیاست خارجی با سیاست داخلی را به وضوح نشان داد. از طرفی این حرکت سرمشقی قرار گرفت و پیشینه ای شد برای حرکات آزادیخواهانه آیندگان. و به قول دکتر مصدق هنوز هستند کسانی که راه مرا ادامه خواهند داد. بسیاری از احزاب و افکار زمانه انقلاب ۵۷ سر منشا مصدقی داشتند و این موارد است که اهمیت زمانه مصدق را چندین برابر کرده است. موجی که تلاطم آن برای همیشه در تاریخ ایران و جهان ادامه خواهد داشت.

۱-۶- روش تحقیق

روش تحقیق به صورت توصیفی - تحلیلی می باشد. اما در این پژوهش توصیف پدیده مورد نظر با تکیه بر تجزیه و تحلیل وقایع صورت گرفته و سعی شده تا تحلیل منطقی از رویدادها ارائه گردد. روش اسنادی با توجه به اینکه موضوع مورد مطالعه در حوزه تاریخ معاصر است و اسناد و مکتوبات بسیاری در این زمینه وجود دارد و با رجوع به مراکز اسنادی و استفاده از منابع مکتوب آنها می تواند راهگشای پژوهش باشد. بنابراین به طور کلی روش در این پژوهش عبارت است از:

۱- روش توصیفی - تحلیلی

۲- روش اسنادی؛ با توجه به منابع بسیار خارجی و اولیه در خصوص این پژوهش سعی بر آن داریم با با ترجمه این متون و ارجاع مطالب به آنها این نوشتار را غنای بیشتری بخشیم

۱-۷- شیوه گرد آوری اطلاعات

روش جمع آوری داده نیز به صورت روش کتابخانه ای بوده و با مطالعه اسناد و مدارک مربوطه سعی میشود تا اطلاعات به صورت نظام دار جمع گردد. از طرفی استفاده از مطبوعات و منشورات این دوره از منابع اساسی مورد استفاده در این زمینه می باشد بدین منظور روش گردآوری اطلاعات به شرح ذیل است:

۱- شناسایی و استخراج فهرست منابع و مطالعات تاریخی

۲- طبقه بندی منابع و دسته بندی مطالعات اسنادی

۳- استفاده از مطبوعات و منشورات این دوره از منابع اساسی مورد استفاده در این زمینه می باشد

۱-۸- پیشینه موضوع:

در مورد رابطه ایران و آمریکا در دوره مصدق در ذیل وقایع سیاسی این دوره، نوشته‌ها و تحقیقات قابل توجهی منتشر شده است، اما از آنجا که اسناد سازمان سیا چند سال پیش چاپ و ترجمه شده است^۲ و نیز با توجه به تحقیقات جدید درباره سیاست خارجه آمریکا در دوره مورد بحث، ضرورت انجام پژوهش جدید در این زمینه لازم به نظر می‌رسد. تقریباً همه محققان داخلی و بیشتر پژوهشگران خارجی بیشتر به اشتباهات دولت آمریکا در این زمینه پرداخته‌اند اما نقش برخی تصمیمات و اقدامات دکتر مصدق را در

^۲ - اسناد محرمانه سیا، «اسرار کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲»، ترجمه حمید احمدی، تهران، نشر نی، ۱۳۷۹.

این موضوع نادیده گرفته‌اند. در این پژوهش ضمن توجه به سیاست‌های دولت آمریکا به رویکرد غلط دکتر مصدق که زمینه و بهانه تغییر سیاست آمریکا را فراهم نمود توجه خواهد شد.

۹-۱- معرفی منابع پژوهش

با گذشت بیش از نیم قرن از نخست‌وزیری دکتر مصدق صدها کتاب و مقاله هم درباره‌ی دولت او و هم پیرامون افکار و اندیشه و شیوه‌ی زمامداری او به رشته تحریر در آمده است که هم از لحاظ کمیت و هم به لحاظ محتوی حائز اهمیت می‌باشند. با این وجود، در این پژوهش سعی شده است تا حتی الامکان از منابعی استفاده شود که بیشتر بر اسناد و مدارک آن روز استوار باشند.

یکی از ویژگی‌هایی که به این نوشته اعتبار می‌بخشد اسناد و مدارک دوره مورد بحث است که استخوان‌بندی این تحقیق را شکل می‌دهند. این اسناد به عنوان شواهد و مدارک معتبر می‌توانند هم برخی خلاهای تاریخی را پر نمایند و هم زمینه‌ی مناسبی جهت تجزیه و تحلیل رویدادهای سیاسی بین دو کشور را در این پژوهش ذکر نماید.

با این مقدمه کوتاه به طور کلی منابع مورد استفاده در این رساله را می‌توان به ترتیب ذیل تقسیم‌بندی نمود:

۱- **اسناد:** همچنان که گفته شد منابع مورد استفاده در این پژوهش از اعتبار ویژه‌ای برخوردارند. درباره‌ی نخست‌وزیری دکتر مصدق و رویدادهای مربوط به زمان او، در سه دهه‌ی اخیر برخی اسناد مهم و رهگشای مربوط به این مقطع تاریخی چاپ و منتشر شده است.^۳

^۳ - در زمینه اسنادی که در داخل کشور چاپ شده است، باید از کتاب مستشاران آمریکایی در ایران به روایت اسناد یاد کرد. متأسفانه در این اثر از مناسبات ایران و آمریکا و یا نقش نظامیان و مستشاران آمریکا در دوره دوساله نخست‌وزیری دکتر مصدق سندی آورده نشده